

26.57x32.17	1/5	1	עמוד	הארץ - גלריה	25/08/2023	87328354-0
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונו - 80790						

www.haaretz.co.il
יום שישי ח' באלול תשפ"ג
25 באוגוסט 2023

גלריה שישי

דמיינו עולם

כבר שנים התרבות הפופולרית מבשרת את קץ הקפיטליזם. אז למה היא כל כך מתקשה לתסרט את היום שאחרי?

שירה מייקין, עמ' 30

+ ספרים

אנה לוקשבסקי מציירת את המהגרים הרוסים בחיפה ורואה בעיניים שלהם את הגורל שלנו

24

איך הגיעו נערות שוליים מירושלים לפסטיבל הקולנוע בפאלם ספרינגס?

18

הסדרה על ג'וני דפ ואמבר הרד מבשרת רשמית: הבאקלש למי טו נמצא בשיאו

5

קורי דוקטורוב: "אנשים טועים לחשוב שמד"ב מנסה לחזות את העתיד. אבל הפואנטה של מד"ב היא לדמיין חלופות. ובמובן הזה הוא בעל כוח מערער שמאתגר את ההגמוניה. כי מהי הגמוניה אם לא הרעיון שדברים לא יכולים להיות אחרת"

הראשונים מבינינו

250 שנים אחרי הופעתה של תיאוריית "היד הנעלמה" עולם התרבות מאותגר באינספור סרטים וסדרות שהקפיטליזם ההרסני צריך לפנות את מקומו לשיטה אחרת. למה בכל זאת קשה לנו כל כך לדמיין חלופה אמיתית? האם דווקא ספרות המדע הבדיוני מציעה פתרונות של ממש? ואיך מיזם ספרותי ישראלי חדש קושר את זה להפיכה המשטרית?

שירה מייקין איר: איתי בקין

הישראלית. זה קורה, ברמה כזו או אחרת, בכל העולם. מהמשבר הפיננסי ועד משבר האקלים, מהמגיפה ועד המשבר הדמוקרטי, ממשבר יוקר המחיה ועד גלי ההדף מהמלח"מ באוקראינה - כל אלה מוכיחים שהשיטה החברתית-כלכלית-פוליטית השלטת ברוב העולם פשוט לא עובדת. הקיטוב גדל, העולם בווער - מילולית ומטפורית כאחת - העשירים ממשיכים להתעשר והפוערים ממשיכים להתרחב לשיאים היסטוריים כל שנה מחדש. בינתיים, רבים מאיתנו חיים כמו עכברים במרוץ. מכלים את זמננו בעבודה. מכורים לסר, כה לקפאין, לניקוטין, לאלכוהול, לאופיואידים, לצרכנות, ללייקים, למסכים. בודדים ומנוכרים זה לזה יותר מאי פעם. אפילו תשומת הלב שלנו הפכה לסחורה. כבר מוזמן חבנו שההכנסה שמכרו לנו, שאם רק נעבוד קשה נצליח להיות עשירים ומאשרים, היא שקר. המשחק מוכר. לכאורה, התמזל מזלנו להיות בעידן הכי מלא שפע בהיסטוריה האנושית - אבל מעטים מאיתנו מאשרים. מעטים מסופקים. עמוק בפנים אנחנו מרגישים שמהו מעוות, וקול קטן לוחש לנו: זו לא התכלית של הקיום האנושי. ולא צריך תואר בכלכלה או היכרות עמוקה עם משבר החוב היווני כדי להבין ששורש המשברים הללו הוא בעיקר אחד: ההיגיון הקפיטליסטי, ובמיוחד הגרסה המאוחרת שלו, שמכפיפה הכל - תכלית החיים, היחסים בין אדם לאדם ובין אדם לסביבה, המשפחה, הפנאי והעבודה - למנטליות שוק ועשיית רווחים, לצמיחה אינסופית ולצבירת עוד ועוד "דברים", להפיכת הטבע והוולות למשאבים שמותר לנצל עד כלות.

השנה היא 2066. אחרי שורת אסונות אקולוגיים, עומד סוף המזרח התיכון כון בפני עידן חדש של שגשוג ורווחה. הדלות הודברה, ואיש אינו רעב יותר ערכים כמו אינדיווידואליזם ותחרותיות הומרו בשיתוף פיות ובטובת הכלל. הודות לשלל התפתחויות טכנולוגיות, העבודה האנושית התייתרה בחלקה הגדול, וכל אחת ואחד מתושבי האזור זכאים לשכר אוניברסלי ולדיוור ציבורי בתמורה לפעילות לתועלת הציבור. אנשים מתניידים ברחפי ניות שיתופיות ויכולים לחיות איפה שירצו. וכל זה מתנהל תחת שלטונה של מועצת האיחוד המיורח תיכוני (אמ"ת).

את המציאות הבדיונית הלא רעה בכלל האות, של חיים אפשריים במזרח התיכון של אחרי הקפיטליזם, מדמינים ארבעה סופרים וסופרות ישראליים במיזם ספרותי חדש בשם "פוסטקפ", מלשון פוסטקפיטליזם. אבל הפרווה הספקולטיבית האות לא מתרחשת בחלל ריק. כולנו הרי מרגישים עמוק בפנים שמהו בקיום העכשווי שלנו שבור. ולא מדובר בר רק במצב העגום של שאריות הדמוקרטיה

המשך עמוד 34

25.95x27.52	3/5	34	עמוד	גלריה - הארץ	25/08/2023	87328350-6
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציורו - 80790						

אין להכחיש שהקפיטליזם הביא איתו גם דברים טובים - ערכים ליברליים, חדשנות טכנולוגית ופרודוקטיביות - ושהצמיחה הכלכלית סייעה לחלץ מיליוני בני אדם מעוני. אך בה בעת אסור לשכוח ששורשיו נעוצים בקולוניאליזם ובעבדות, בהרס הטבע ובניצול אלים של נשים ומיעוטים. 250 שנים חלפו מאז שאבי הכלכלה המודרנית אדם סמית הבטיח באמצעות מטאפורת "היד הנעלמה" כי כשאנשים פועלים מתוך אינטרס אנוכי הם כסופו של דבר פועלים לטובת הכלל. האם לא הגיע הזמן לחשוב על שיטה אחרת, שמתאימה יותר לאתגרי החיים במאה ה-21 ומסוגלת להבטיח גשוג ורווחה לכל היצורים האנושיים והלא אנושיים של העולם?

תסמונת קורט קוביין

התרבות הפופולרית חקרה, פירקה וביקרה את יסודות הקפיטליזם מיום היווסדו (חשבו, למשל, על "ימים קשים" של צ'רלס דיקנס מ-1854). הביקורת הזאת החריפה מאוד

האקולוגית (שנגרמים, כמוכן, בגלל הדרישה הקפיטליסטית לקדש צמיחה אינסופית בכוכב שמשאביו מתכלים ובשל תאוות הבצע של התאגידים הגדולים) ובפחד מהתקדמות טכנולוגית ואוטומציה שייתרו את מעמד העובדים (כן, אני מתכוונת אליכם, ChatGPT ומוניות אוטונומיות). אלו באים לידי ביטוי בשלל היצירות האפוקליפטיות, הפוסט אפוקליפטי-טיות והדיסטופיות ששטפו את המסכים שלנו ביתר שאת, מ"משחקי הרעב", "בלייד ראנר 2049", "מקס הוועם: כביש הוועם" ו"תחנה 11" ועד "האחרונים מבינינו", "סיילר" ועוד. הגם שאלו לא בהכרח מבקרות באופן ישיר את השיטה הכלכלית-פוליטית הנוכחית, קיים בהן קשר גורדי בינה ובין מצב העולם הרועע - והן בעצם מזהירות אותנו מה עלול לקרות אם נמשיך ב"עסקים כרגיל".

מעשיות מוסר השכל כאלו על סכנות השיטה הן חשובות כדי להבין עד כמה ההווה שלנו דפוק, ואיך אנחנו לא רוצים. ומה שעתידי יראה. אבל עצם העובדה שרוכנ מתקיימות בתוך עולם קפיטליסטי או היפר-קפיטליסטי מחזקת את התחושה שו השיטה האפשרית היחידה. כפי

אלא שהמיני-אוטופיות הללו - אותן אפשר ריזות להתארגנות חברתית אחרת, חיובית, מב"עד לחרובת האפוקליפסה - הן עדיין נטולות דמיון פוליטי. מנהיים אומרת כי הן מגשימות איוו פנטזיה ימי-ביניימית שבה נוכל כביכול לטפח את הקשרים הבינאישיים שלנו ולהתרחק מטכנולוגיה ולהתרוצץ מאושרים וחופשיים באחו. אבל הן לא באמת מציעות התארגנות חברתית חדשה ובטח שלא נכנסות לעובי הקור רה של כלכלה אחרת - הן לא בוחנות מחדש את יחסי הכוחות שמאחורי אמצעי הייצור, או מס"בירות איך עובד כסף בעולם החדש, או מציעות גישה חדשה לעבודה או לפנא:

סדרה שכן מצליחה לדמיין במידת מה חב"רה עתידית אחרת היא "מסע בין כוכבים", המציגה "כלכלת פוסט מחסור" שבה אפשר להשיג הכל בלחיצת כפתור הודות לרפליק"טורים, מין מדפסות תלת ממד שומינות לכולם ומייצרות הכל, ממוזן ובגדים ועד כוס אספר"סו מהבילה. לכל אינדיווידואל שם יש חופש בחירה, בדגש על בחירת קריירה, למרות שאף אחד לא צריך לעבוד למחיתו והעבודה נועדה להגשמה עצמית וסיפוק. באחד הפרקים ב"מסע

נועה מנהיים: "אנחנו לא באמת מנסים ליצור כאן חזונות בני יישום. ואם כבר יש נגיעה ספקולטיבית, זה תמיד פונה למקומות של 'הולך להיות כאן איום ונורא, הים ירתח, ערבים על הגדרות ויהיה פה בית מקדש שלישי'"

בן כוכבים: הדור הבא", למשל, מסביר מפקד האנטרפרייז קפטן פיקארד לאורח שהגיע מן העבר הרחוק ודורש לדבר עם עורך הדין שלו כדי לקבל גישה להוננו, כי עצם הרעיון של כסף כבר לא קיים. "זו המאה ה-24. צרכים מט"ריאליים כבר לא קיימים... האתגר הוא לשי"פר את עצמך, להעשיר את עצמך. תיהנה מזה", הוא אומר לו.

סדרה עדכנית יותר שמצליחה להפגין דמיון פוליטי היא "המרחב" (אמזון) שמבוססת על סדרת ספרים באותו שם. במרחב הזה מחולקת מערכת השמש לשלושה מחנות: כדור הארץ, מאדים ו"החגורים" - שחיים על אסטרואידים וכורים את כל החומרים החיוניים להישרדות האנושית הן בכדור הארץ והן במאדים. החגורים ראים מנוצלים קשות עד שהם מחליטים למרוד, וסיפורם הוא ניסיון לייצג את מעמד הפועלים בז'אנר המד"ב. אבל ברוב הסדרות והסרטים, לא נחשף הניצול שמאפשר את הכלכלה, וברובן לא נשאלות כלל שאלות כמו מה מיוצק, בידי מי ואיך זה מחולק. איפה, למשל, הנסיכה ליאה משיגה את המזון שלה? ומאיפה האנרגיה לתדלוק ספינות החלל ולהנעת הרובוטים שב"סרט? אין לנו שום מושג.

"כלכלה אחרת לגמרי זה באמת משהו שמאוד קשה לנו לדמיין, ואנחנו בעצם מכירים מאוד בגדול שלוש שיטות - קפיטליזם, קומוני"זם ומין משהו פיאוודלי רגרסיבי כזה עם מוטיב חזק של סחר חליפין, כשכולנו לבשנו פשתן לא צבוע ועבדנו בחקלאות", אומרת מנהיים.

"ענן אטלס". צולח את המכשול הקפיטליסטי בילדן. Courtesy Warner Bros. Entertainment Inc.

מאז המשבר הפיננסי של 2008, שהוכיח עד כמה מופרך הפרויקט הניאו ליברלי ונהפך לסמל עוצמתי עבור יוצרים, כותבים ואמנים כמו שהיתה הפצצה האטומית עבורם בשנות ה-50. בשנים האחרונות המסכים שלנו מת"פקעים מיצירות שמתוחות ביקורת על טבעו הנצלני של הקפיטליזם המאוחר ועוסקות בסוגיות כמו עושר קיצוני, מעמדות, צבירת הון, צרכנות מופרות, עבודה ושכר, הפרטה, כלכלת הטיפול ועוד. רשימה חלקית: "משולש העצבות", "התפריט", "מכונת הכסף", "ניתוק", "הלוטוס הלבן", "פרויטים", "ארץ הנוודים", "מצטער להפריע", "יורשים", "הואב מוול סטריט", "וול-איי", ועוד ועוד סרטים וסדרות שלא הפסקנו לדבר עליהם.

הביקורת הזאת על השיטה הכלכלית-פוליטית משתלבת היטב בחרדות מהמחסור שעוד יגיע בשל משבר האקלים והקריסה

שאמר התיאורטיקן פרדריק ג'יימסון, אמירה שכבר הפכה לקלישאה: קל יותר לדמיין את סוף העולם מאשר את סוף הקפיטליזם. וזה לא שאין "כיסים" של אופטימיות. "בתחנה אחת עשרה, ב'האחרונים מבינינו', ב'סיילר' וגם ב'טויות טות' חייכים אפוק'ליפסה כדי שאחריה אפשר יהיה להתחיל מחדש - אבל הפעם אחרת", אומרת העורכת, המתרגמת, המבקרת וחובבת המד"ב נועה מנהיים. "כך שלמרות האלימות הדיסטופית מסביב, יש מין מסר חיובי שאומר, 'נו תקשיבו, יכול להיות שהעולם ייחרב - אבל יהיה בסדר, נטפח את הקהילתיות, נגדל ירקות, נשקיע כסח חליפין, נגדו בלהקה ונפגוש אנשים'. זה גם יאפשר לנו לחזור לעקרונות ששכחנו, של עזרה הדדית, ערבות, סולידריות. זה לא הייסורים של 'הדרר' של קורמק מקארתי או הקניבליזם של 'מקס הוועם'."

"אנחנו תקועים, לא מצליחים לדמיין את הד"בר החדש, איך זה יעבוד, והאוטומט שלנו לוקח אותנו אחורה - לא קדימה. וזו הסיבה שבגללה אנחנו לא מצליחים במידה רבה להגיע לעתיד חדש ואופטימי יותר, יו קנט בי וואט יו קנט סי". מדוע קשה כל כך לתרבות המיינסטרים לד"מיין חלופה לקפיטליזם? מי שהציע תשובה אפ"שרית הוא מבקר התרבות הבריטי המנוח מארק פישר, המוכר גם בשם העט K-Punk. מאו נפ"ית הגוש הקומוניסטי נתפס הקפיטליזם כשי"טה האפשרית היחידה ש"עובדת", הוא כתב בס"פרו רב-המכר "ריאליזם קפיטליסטי - האם אין אפשרות אחרת?", שיצא לאור בישראל לאחר"נה (הוצאת כנרת זמורה דביר, תרגום: ענת הר"מן). "הריאליזם הקפיטליסטי... מכשיר לא רק את ייצור התרבות, אלא גם את הסדרת העבודה וההשכלה, ופועל כמו מכשול סמוי המגביל את החשיבה והפעולה", כתב פישר והדגים באמצעות שלל דוגמאות מהתרבות הפופולרית כיצד מח"לחלת האידיאולוגיה הניאו ליברלית לכל תחום ותחום בחינוך, ואיך הקפיטליזם סופח מראש כל ניסיון מרד או אפילו מחשבה על אלטרנטיבה. סולן "נירוונה" קורט קוביין, למשל, מגלם לדברי פישר את "המבוי הסתום" הזה בצורה הטובה ביותר. קוביין, הוא כותב, "נתן קול מו"ת לייאוש של הדור של אחרי ההיסטוריה - דור שכל צעד שלו נחוץ, נקנה ונמכר עוד לפני ש"עשה. קוביין ידע שהוא היה רק פיסה של מופע ראווה, שדבר לא עובר טוב יותר ב-MTV מא"שר מחאה נגד MTV; הוא ידע שכל מהלך שלו היה בעצם קלישאה מתוסרטת מראש, ושאפילו הידיעה הזאת אינה אלא קלישאה".

את אותו היגיון אפשר להחיל על רשימת היצירות האנטי קפיטליסטיות או הפוסט אפוקליפטיות שפורטו למעלה - הרי כמעט כולן מופקות בידי תאגידי ענק, ובראשם אמזון ואפל. אפשר לומר שהיצירות הללו אימצו את האסתטיקה והמסרים של האנטי קפיטליזם אבל רוקנו את המסרים מתוכן. גם כאן, כמו איווה עוגניפצ'ת עם מאנצ' אכורי, הקפיטליזם בלע את ההתנגדות לו.

למרות כל זה, פישר לא מסיים את הספר בנימה פסימית. הוא רואה ברגע הנוכחי הודמ"נות פו להציע חלופה, שיטה פוליטית-כלכלית חדשה שתתייחס לרצונות שהניאו ליברלי"זם הצמיח אך נכשל מלספק. "יש לתפוס את הלילה הארוך והאפל של קץ ההיסטוריה כה"זדמנות עצומה", הוא מסכם. "אפילו לנצנוצי חלופות פוליטיות וכלכליות יכולות להיות תר"צאות גדולות מהצפוי... ממצב שבו דבר אינו אפשרי - לפתע הכל יכול להיות אפשרי שוב". הדרך לפרוץ את סוגרי הכלוב של הקפיטלי"זם המאוחר, אומר פישר, עוברת בשחרור הדמיון.

אם תרצו

על כוחו של הדמיון הפוליטי - זה שמד"מיין מערכות פוליטיות, חברתיות וכלכליות אחרות - הצביעו הוגים מאריסטו, דרך חנה ארנדט ועד דייוויד גרייבר. אפילו בנימין זאב הרצל התייחס לחשיבותה של הסגולה האנרי שית הזאת, בעלת הפוטנציאל הטרונספורמטי"בי הממשי. "חלום ומעשה אינם שונים כל כך כפי שנוטים לחשוב, כי כל מעשי בני האדם בחלום יסודם וגם האחרים - חלום היא... הוא כתב באחרית הדבר ל"אלטנוילנד", "ואילו אם

24.08x27.45	4/5	36	עמוד	גלריה - הארץ -	25/08/2023	87328351-7
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונות - 80790						

משך מהעמוד הקודם

ארבע הנובלות של פרויקט "פוסטקפ". מזרח תיכון חדש ושיטופי איור ועיצוב כריכה: אור מנד / הוצאת פרדס

זה לא מקרי, כנראה, שפול קרוגמן, כלכלן וזכה פרס נובל ובעל טור קבוע ב"ניו יורק טיימס", מפורסם בחוגי מד"ב בעקבות מאמר שכתב ב-1978, שהכותרת שלו היתה "התיאוריה של סחר בין-גלקטי" ושבחן כיצד שינוע סחורות במהירות האור עשויה להשפיע על הריבית שלהן. "יש לציין, שאף שהנושא של המאמר הזה מטושטש, הניתוח הכלכלי דווקא הגיוני", הוא כתב. "ולכן המאמר הזה הוא ניתוח כלכלי רציני של נושא מגותך, שזה כמובן ההיפך מתפקידה הרגיל של הכלכלה".

אז מי מבין בכללה

"לעתים קרובות אנשים טועים וחושבים שמד"ב מנסה לחוות את העתיד", אומר סופר המד"ב עטור הפרסים, האקטיביסט והעיתונאי היהודי קנדי-בריטי קורי דוקטורוב, בראיון טלפוני מביתו שבסן פרנסיסקו. "בפועל, במקום לחוות מה יקרה בעתיד, סופרי מד"ב לוקחים את הנרטיב של מה שהוא כביכול בלתי נמנע, ואומרים - בעצם, יש דרכים אחרות לארגן את המציאות. האופן שבו אנחנו מארגנים את החברה הוא בחירה שלנו. הפואנטה של מד"ב - בגלגול הנוכחי שלו,

שמעון אדף: "נמכרת לנו מהפכה עממית, אבל היא כולה מוכתבת מגבוה. פורום קהלת? אף אחד מאנשיו לא אדם מודר. במובן זה יש חשיבות למפעלים אינטלקטואליים שייצרו מודלים להתבונן דרכם מחדש במציאות"

אבל גם מבחינה היסטורית - היא לדמיין חלופות. במובן הזה, מד"ב הוא בעצם בעל כוח מערער (contesting), והערעור הזה מאתגר את ההגמוניה. כי מהי הגמוניה אם לא הרעיון שדברים לא יכולים להיות אחרת. מדע בדיוני הוא מיסודו אנטי הגמוני. והיות שהחשיבה הניאו ליברלית מושרשת בהגמוניה, יש מתח מובנה בין שני השדות הללו.

כלומר, מד"ב שואל את השאלה: איך אנחנו יכולים לחיות אחרת? "כן, וזו לא רק השאלה אם אנחנו יכולים לחיות בלי שווקים. מד"ב שאל כל מיני שאר לות משוגעות, כמו האם אנחנו יכולים לחיות בלי גוף? האם אנחנו יכולים לחיות בלי תודעה? או האם אנחנו יכולים לחיות בלי כוכבי לכת? האם אנחנו יכולים לחיות בלי חמצן? היסטר רית, מד"ב ניסה לענות על כל השאלות הללו. זה הכוח האדיר של הוונגר.

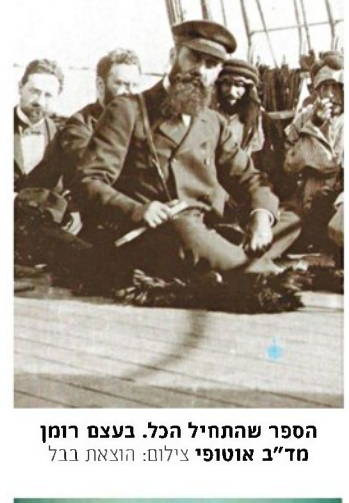
"באופן ספיציפי, מד"ב מתמקד בלדמיין חלופות הקשורות לטכנולוגיה, ואפילו מדויק יותר - לטכנולוגיה כאמצעי ייצור. מד"ב מתעסק בשא" לה עבור מי הגאדג'ט עושה דברים, ולמי הוא עושה אותם, יותר מאשר במה שהוא יכול לע" שות. זו מסורת שהולכת אחורה עד הג. וולס ומי רי שלי, ואפילו עד הלודיטים. ללודיטים הוצמדו שלא בצדק מוניטין של אנשים שפחדו מטכנר לוגיה. אבל בעצם, הם כעסו על היחס של החבר" רה לטכנולוגיה. על העובדה שהטכנולוגיה הח" ליפה אותם, ושילדים נחטפו מבתי יתומים כדי לעבוד במפעל".

ובכל זאת, זו משימה קשה לבקש מסופ" רים לבנות מערכת כלכלית חדשה לחלוטין, נוסף על המשימה "הרגילה" של בניית עולם, דמויות, דרמה, קונפליקט, עלילה וכו'. בשביל זה צריך להבין בכלכלה, לא?

"את יוצאת מנקודת הנחה שמי שמנהלים את הקפיטליזם מבינים את הכלכלה. הם לא. בכל פעם מחדש אנחנו מגלים עד כמה הם לא מבינים מה קורה".

דוקטורוב, שהוא גם עמית מחקר ב-MIT ופרופסור אורח באוניברסיטת צפון קרוליינה, חתום על אינספור מאמרים ומאסות וכתב שלל ספרים לילדים ולמבוגרים, האחרון שבהם, Red Team Blues, הוא מותחן מד"ב על פשיעה פי" ננסית. לעברית תורגמו ספרו "האח הקטן" (הוצאת גרף), מותחן מד"ב שכבש את רשימת רבי המכר של "ניו יורק טיימס", וכמה סיפורים קצרים שזמינים באתר "כלי פאניקה", כתב העת למדע בדיוני ופנטזיה.

בספריו של דוקטורוב אפשר למצוא רעיונות חתרניים והמצאות פנטסטיות של מב" נים כלכליים חלופיים. למשל ב"האח הקטן"

הספר שהתחיל הכל. בעצם רומן מד"ב אוטופי צילום: הוצאת בבל

עטיפת הספר. פירוק קונספציות שמושרשות עמוק צילום: הוצאת מובי דיק

לא תרצו הרי כל אשר סיפרתי לכם אגדה הוא, ואגדה יוסיף להיות".

רומן המד"ב האוטופי שכתב הרצל אמנם הופך עכשיו מול עינינו לדיסטופיה בהתהוות, אבל דבריו עדיין נכונים גם היום: כדי שנ" צליח לקדם חלופה לשיטה הנוכחית, אנחנו חייבים לגייס את כוחו של הדמיון ולספר סיפורים שבוחנים את אינספור האפשרויות לעומק, מעלים שאלות ומציעים להן תשובות. ואין מקום טוב יותר לעשות את זה מאשר בספרות הספקולטיבית - ובמיוחד בספרות המד"ב. כמו כדור בדולח, סיפורי מד"ב יכ" לים להראות לנו אינספור עתידים, מופרכים וקסומים, ולהיכנס לעובי הקורה ולדקויות המבנים החברתיים והרגשיים של בני האדם - איך עשויים להיראות החיים תחת כלכלה אחרת, עם טכנולוגיות חדשות? מה יהיו מערכות היחסים בין בני האדם? כיצד תיראה עבודה בעולם פוסט-מחסור? מה לגבי מערכות בריאות וחינוך? אילו אתגרים חדשים יצוצו, ואילו אתגרים ישנים לעולם לא ייעלמו? האפשרויות אינסופיות.

מד"ב הוא "משאב פוליטי, שמעצים את הקורא ומאפשר לו לראות את ההווה ככזה שיכול לעבור שינוי תודעתי", כתב ויליאם דייוויס, פרופסור ב"גולדסמית'ס, אוניברסיטת לונדון", בספר שערך ב-2018, Economic Science Fictions. ואילו סופרת המד"ב האמריקאית המנוחה אורסולה לה גווין, בנאום קבלת מדליית הספר הלאומי של ארה"ב ב-2014, הסבירה את התפקיד הקריטי של אמנות, ובמיוחד ספרות, בהקשר הזה כך: "בדוקק לכותבים שיכולים לזכור את החופש... אנחנו חיים בקפיטליזם, נדמה שכוחו אינו בן חלוף - אבל כך חשבו גם על הזכות האלוהית של מלכים. לעתים קרובות ההתנגדות והשי" נוי מתחילים באמנות, ולעתים קרובות מאוד - באמנות שלנו. הלא היא אמנות המילים".

את ההצעה שלה יישמה לה גווין כבר בספרה עטור הפרסים מ-1974 "בידיים ריקות" (שתורגם לעברית מחדש על ידי עמנואל לוטם להוצאת מובי דיק). גיבור הספר הוא פיזיקאי מבריק שג" דל בחברה המבוססת על עקרונות כמו שוויון פ" לטיי וכלכלי, ניהול עצמי של מעמד הפועלים, שוויון בין המינים וניהול חברה על בסיס וולר" נטרי. בעולם השווינוי הזה מוצרים וסחורות לא שייכים לאף אחד - אלא לאנשות כולה - והחיים בו משפיעים על הפסיכולוגיה, הוזהות, מערכות היחסים של בני האדם ואפילו השפה, שלא מכ" רה במושג "בעלות". "אתה יכול לחלוק אתי את הממחטה שבה אני משתמשת", אומרת באחד הפ" רקים ילדה קטנה לגיבור, במקום להגיד: "אתה יכול לשאול ממני את הממחטה שלי".

גם בספריה האחרים מפרקת לה גווין קונ" ספציות שמושרשות עמוק בנפש הקולקטיבית - ומשחררת את הקוראות והקוראים לחקור צ" רות כלכליות אחרות שאי אפשר למצוא לא במציאות ולא בעולם הדמיון. וכשחושבים על זה, הקשר בין מד"ב לחשיבה כלכלית לגמרי מתבקש - הרי מה יותר בדיוני מכלכלה, המ" בוססת על אמונה משותפת במשהו שלא קיים (כסף), דורשת ספקולציות לגבי העתיד (סחר בחוזים עתידיים, כמו למשל בנפט) ומבוססת על סטוריטלינג ובניית נרטיבים משכנעים (הנאום האחרון של נגיד הבנק המרכזי, למשל).

24.14x27.45	5/5	38	עמוד	גלריה - הארץ	25/08/2023	87328353-9
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונות - 80790						

המשך מהעמוד הקודם

שבורא את עצמו בכוחות עצמו ולעזאזל עם שאר העולם. המחשבה הניאו ליברלית חילחלה לתרבות כאן בעידן ההפרטות של שנות ה-80, והגיעה לשיאה עם חדירת פורום קהלת הליברטריאני ללב לבו של הממסד הישראלי.

בארץ, שהספרות שלה אוניברסיטת ריאליזם, קשה למצוא מקבילות לכל מה שתואר כאן. "אנחנו לא כאמת מנסים ליצור כאן חוונות בני יישום", אומרת מנהיים. "ואם כבר יש נגיעה ספיקולטיבית, זה תמיד פונה למקומות של 'הולך להיות כאן איום ונורא, הים ירתח, ערבים על הגדרות ויהיה פה בית מקדש שלישי'. ככה זה ב'הדרך לעין חרוד', 'פונדקו של ירמיהו', 'מלא' כים באים' של יצחק בן נר וגם 'אצבעות של פס' נתרן' של יהלי סובול, 'בעיר המזרחית' של איל-נה ברנשטיין ועוד".

זה די מדהים שאין כאן כמעט ספרות אוטופיסטית. הרי המדינה הזו הוקמה בגלל רומן מד"ב אוטופי שכתב הרצל.

"זה בגלל זה! הכל תגובת נגד לחזון הזה! בעיני. זו התשובה שלנו ל'אלטנוילנד', עם לא מעט אסקטולוגיה יהודית, והלם קרב ופוסט טראומה, מהשואה דרך מלחמות ישראל".

והנאטל לבנה מהאגודה הישראלית למדע בדיוני ולפנטזיה מוסיף: "הדיסטופיות הישראליות מתארות תיאוקרטיה באופנים שונים ועוסקות במיליטריזם. גם כשיש ביקורת כלכלית, היא אינה מדמינת עולם פוסטספיקטליסטי. לכל היותר היא ממשיכה את העולם הקפיטליסטי הקיים באופן מעוות יותר, פוגעני יותר, ועם יותר עוצמה לבעלי הון, אבל לא באופן ששומט את היסודות של המצב הקפיטליסטי כיום, מכיוון שקשה להפריד אותו מהאלמנטים הדתיים והביטחוניים שהם חלק בלתי נפרד מהקיום הישראלי".

ובכל זאת, פרויקט חריג אחד התחיל באחת מתקופות הסגרים של ימי הקורונה. ארבעה סופרים ישראליים - שמעון אדף, מיכל ספיר, אסף גברון ותהילה חכימי - התכנסו או כדי לנסות לדמיין יחד איך עשויים להיות החיים בעורלם של אחרי קץ הקפיטליזם, במזרח התיכון של שנת 2066. התוצאה: "פוסטספיק" (פרדס הוצאה לאור), אותו מיזם שפתח את הכתבה הזאת ובו ארבע נובלות עצמאיות שמקיימות ביניהן זיקה ומתרחשות במציאות משותפת: מזרח תיכון חדש, הכולל את מדינת ישראל, פלסטין, ירדן וחלקים מלבנון וסוריה, כפוף למועצת האיחוד המזרח תיכוני (אמ"ת) אך מתפקד כמחוז בעל ממשל אוטונומי. הישות הזאת התגבשה אחרי שורה של אסונות אקולוגיים ובהשפעת שלל התפתחויות טכנולוגיות, שבין היתר ייתרו חלק ניכר מהצורך בעבודה אנושית.

את הפרויקט הגה והנחה ד"ר כפיר כהן לוסטיג ממכון ון ליר - במסגרת קבוצת מחקר רחבה יותר שחקרה את עולמות הפוסטספיקטליות ורעיונות שצוברים פופולריות בעולם כמו הכנסה אוניברסלית, קיצור שבוע העבודדה, דמוקרטיה דליברטיבית וניהול משותף של נכסים ציבוריים (Commoning). במהלך הפרויקט קראו אם כך החמישה יחד ספרות עיונית, ספרות אוטופיסטית מסוף המאה ה-19 וקלאסיקות מאוחרות יותר.

לכונן חברה המבוססת על התכליות האנושיות ובראשן החופש והשוויון? מהשאלה הזאת נגזרו שאלות כמו: האם אפשר לדמיין חברה שוויונית ודמוקרטית שאיננה כפופה לעקרונות הרווח? וכי-צד חברה כזו תיראה מבחינה פוליטית, כלכלית וחברתית, ומבחינת יחסי מין, זהות ודת?

"הרעיון היה שגם סופרים ייקחו בזה חלק וינסו לדמיין את החיים במציאות כזו. כי את יודעת, תיאוריה היא טובה, אבל לא פעם היא מתקשה בתרגום לחיי היומיום. או שאל-נו את עצמנו, האם אנחנו יכולים בכלל לדמיין אותה ולהפוך אותה לכתב השגה?" מסביר אדף, ששימש גם כעורך הספרותי של הפרויקט.

איך אתה מסביר את הנדירות של פרויקט כזה? את ההעדר הכמעט מוחלט של הז'אנר הספקולטיבי מהספרות העברית?

"נותנים פה כל מיני תירוצים. למשל שהמציאות פה רעועה מדי ושתפקיד הספרות לאשש אותה ולהשתתף בבניין שלה, וספרות שמתחילה להעמיד מודלים חלופיים מערערת על המוצקות שלה. אני חושב שזה הסבר טוב

אצל לה גווין אפילו השפה לא מכירה במושג "בעלות". אתה יכול לחלוק איתי את הממחטה שבה אני משתמשת", אומרת ילדה קטנה לגיבור "בידיים ריקות", במקום: "אתה יכול לשאול ממני את הממחטה שלי"

עטיפת הספר. השאלה היא עבור מי הנאדג'ט עושה דברים צילום: הוצאת גרף

לאדף כמו לגברון זו לא הפגישה הראשונה עם ספרות ספקולטיבית. כך, למשל, ספרו "כפור" מ-2010 מתאר את החיים בתל אביב חרדית בעוד כ-500 שנה; ב"מתנות החתונה" מ-2014 יש קטעים שמתרחשים במציאות מקבילה, שבה אפשר לשבט תודעה וגוף, וכני אדם חיים לצד רובוטים. ספיר, שבניגוד לאדף וגברון התנסה לראשונה בספרות ספקולטיבית, מספרת שמשותפי הסדנה הבינו שכדי לתחוק עולם פוסטקפיטליסטי בר קיימא נדרש שינוי עומק בערכים שהחברה מבוססת עליהם. "לא עוד תחרות, לא עוד צמיחה, לא עוד 'השוק יפתור הכל'", היא אומרת. בנובלה שלה, "מאבק מתמשך", ספיר מש-לבת במרחב המשותף את סיפורן הנשכח של הפנתרות השחורות משנות ה-70 בישראל ואת המאבקים האקטיביסטיים שחלקם עדיין מתנהלים בצורה זו או אחרת כמעט 100 שנה, ושואלת שאלות על הקשר בין היטה הכלכלית ותפיסת העולם הפרוגרסיביות ובין הסגנות הספרותיות שצומחות בהן. "מה קורה כשהחזון נהיה למציאות - זה הרי לא שיש אוטופיה וסיימנו לחשוב על דברים, הניסיון לחיות בצורה אתית ובת קיימא הוא מאבק מתמשך שלא נפסק לרגע". לעומת זאת, הנובלה של אדף, "כשל ויכרון", מתמקדת בזהות היודית-ישראלית ובחנת את האתגרים והדילמות של קהילות יהודיות באותו מזרח תיכון חדש. "בנובלה מצאתי מהר מאוד שהשאלה שלי היא: אוקיי, המציאות הכלכלית השתנתה באופן משמעותי, איך זה ישפיע על החיים היהודיים? איך זה משפיע על חיים דתיים?" אומר אדף. "אם אנחנו יוצאים מנקודת הנחה שהממסד הדתי משגשג לרוב בעתות מצוקה ומשבר, שהן הזמן שאנשים הכי נוקקים בו לסעד רוחני, מה קורה בעידן של שגשוג חרמרי? מה קורה לכל אלו שהיו אמורים לספק תשובות, ופתאום אומרים להם, 'אנחנו לא צריכים אתכם, הבטן מלאה?'"

הנובלות מתפרסמות על רקע שבר חסר תקדים בחברה הישראלית, התפרורת מוחלטת. האם אתם מרגישים שהעבודה שעשיתם רלוונטית מתמיד, או דווקא להיפך? איך הפרויקט משתלב בכל מה שקורה עכשיו במדינה? "אני חושב שהנובלות רלוונטיות מתמיד. כבר כשעבדנו על הפרויקט הבנו את

"חסע בין כוכבים". האתגר הוא שיפור עצמי צילום: netflix/hulu

הרלוונטיות והנחיצות של החשיבה הזו. מוכרים לנו עכשיו 'תהליכים חברתיים שהתרחשו' ומובילים למהפכה משטרית. אבל אלה לא תהליכים חברתיים - זה אנשים שישבו בקבוצות מחקר ימניות וחשבו איך לשנות את המציאות. ישבו וכתבו תסריטים. ואנחנו רואים את התוצאות עכשיו. באופן משעשע, אנחנו חיים בתקופה שבה נמכרת לנו מהפכה עממית, אבל היא כולה מוכתבת מגבוה. פורום קהלת? הרי אף אחד מאנשיו לא אדם מודר או כזה שתובע את עלבונו. במוכן הזה יש חשיבות למפעלים אינטלקטואליים כאלו, שמתחילים ליצור מודלים שאפשר להתבונן דרכם מחדש במציאות".

ספיר: "זה רלוונטי מתמיד, הרי במחאה מדובר בדיוק על רצון לצאת מהמציאות הקיימת ולסדר הכל בצורה אחרת. אני רוצה לקוות שזה לא רק יבני לא ביבני, אלא החווה החברתי במדינה, איך שהמשאבים מחולקים בה. אלו דברים מאוד מהותיים, ואנחנו מציעים דרך לחשוב עליהם, להצביע על השאלות המהותיות בישראל של 2023. זה רלוונטי מתמיד, כי השאלות של חרדים-חילונים ומזרחים-אשכנזים הן בסופו של דבר שאלות של כלכלה פוליטית. והן שצריכות לעמוד במרכז המחאה הזאת". אדף: "מעבר לזה, בסופו של דבר התובנה שהיתה לנו - תובנה פשטנית ופשוטה - מחדלחת היום בעקבות המחאה וכל מה שקורה. והתובנה הזאת היא: אי אפשר למדר יותר אי אפשר להיות ימני מבחינה כלכלית ושמאלני מבחינה פוליטית. זה לא עובד יותר. הדברים הללו קשורים אחד לשני. הכלכלה הישראלית כן קשורה לכיבוש. זה הרי היה המפעל של ביבני, להפריד בין הכלכלה הישראלית לכיבוש. הוא הצליח לעשות את זה 15 שנה פחות או יותר, והיום זה מתמוטט. אי אפשר להפריד בין שאלות חברתיות בוטרות לשאלות כלכליות, לשאלות של דת, לשאלות של לאומיות. ואני חושב שזה מה שניסינו לעשות בפרויקט, להתחיל מהכלכלה ולהראות שזה לא נעצר שם. זה לא שעכשיו אנחנו חושבים על מין סדר כלכלי יותר טוב לכולם. סדר כלכלי יותר טוב יצריך גם שינויים גיאופוליטיים וגם שינויים בתפיסה העצמית שלנו - מי אנחנו." □